

Helsingin Sanomat kirjallisuuden
kuluttaja-asiamiehenä

—

Voitto Ruohonen ja Heikki Hellman

K uoleeko kritiikki, kysyttiin *Helsingin Sanomien* kulttuuriosaston pääjutussa 13. helmikuuta 2022. Antti Majanderin artikkeli perustui kiertohaastatteluun, jossa 15:n eri median päätoimittajaa oli pyydetty vastaamaan, onko kritiikki uhanalainen

laji sekä miten hänen mediansa toimii kulttuurijournalismissa ja -kritiikissä. Vastaajat olivat yksimielisiä siitä, että kulttuurikritiikillä on arvoa sinänsä eikä päähuomio ole verkkojuttujen klikkausmäärissä tai massoihin vetoavissa sisällöissä. Yksikään päätoimittajista ei silti sanonut edustamansa viestimen suunnittelevan kritiikin lisäämistä. (Majander 2022a.)

Majanderin artikkelia täydensi kulttuuritoimituksen esihenkilön Aino Miikkulaisen kommentti. Hän nosti esille kaksi seikkaa. Teoksia ja esityksiä on koko ajan enemmän, mutta lehtiä ja toimittajia vähemmän, jolloin kaikkea ei ole mahdollista arvioida. Tilannetta korvaa epäinstitutionaalinen eli vernakulaari viestintä. Toiseksi Miikkulainen (2022) viittasi ”jo vuosia sitten” toimituksissa puheeksi tulleeeseen palvelujournalismiin: lukijalle tarjotaan neuvoja ja suosituksia. ”Kulttuurikritiikki on palvelujournalismia parhaimmillaan. Koulutettu alan asiantuntija kertoo teoksesta mielipiteensä, josta voi päätellä, haluaako siihen uhrata aikaansa ja rahaansa”, Miikkulainen tiivistä.

Kuukautta myöhemmin lehden kulttuuritoimittaja Juuso Määttänen korosti kolumnissaan, että kriitikko ei ole suosittelija: ”Kritiikin idea on nimenomaan se, että tiettyyn kulttuurin alaan perehtynyt kirjoittaja kirjoittaa arvioimaan teoksesta oman huolellisesti perustellun näkemyksensä. [-] Kritiikki on armottoman tärkeää aikana, joka on täynnä laiskaa hehkutusta, somepöhinää ja rahalla maksettuja ’suosituksia’. Olen todella hädissäni, jos kritiikin määrä vähenee enää yhtään nykyisestä.” Määttänen ei sulkenut pois suosituksia, vaan arvioi niiden täydentävän kritiikkejä. (Määttänen 2022.)

Mihin *Helsingin Sanomien* kirjallisuusjournalismi 2020-luvulla suuntautuu? Kulttuuriosaston sisällönanalyysiin perustuvissa tutkimuksissa (Hellman & Ruohonen 2019; Ruohonen & Hellman 2020a) havaitsimme, että lehden siirtyminen tabloidiksi ei heikentänyt kirjallisuuden asemaa, vaan se päinvastoin hienokseltaan vahvistui. Oliko kyse satunnaisesta ilmiöstä, vai oliko se oire tulevasta ja kenties ajan kuluessa vahvistuvasta suuntauksesta? Sitä selvitimme syys-marraskuussa 2021 ilmestyneiden *Helsingin Sanomien* kulttuuriosastosta ja siinä julkaistuista kirjallisuusjutuista tekemämme uuden sisällönanalyysin avulla. Kysyimme, millainen kirjallisuuden ja kirjallisuuskritiikin asema lehdessä on vuonna 2021 verrattuna vuoden 2016 tilanteeseen.

Pelkona kritiikin vaimentuminen

Ennen päivälehdistön tabloidisiirtymää kirjallisuuspiireissä keskusteltiin kritiikin sisällöstä ja tulevaisuudesta. Sen arveltiin pinnallistuneen, sillä kirjallisuusarvot näyttivät pituudeltaan supistuvan ja sisällöltään köyhtyvän (Kan-

tokorpi 2013; Korhonen 2012). Moitteet kohdistuivat *Helsingin Sanomiin*, sillä suurimmalla valtakunnallisella päivälehdellä ja sen kulttuuriosastolla on keskeinen asema kulttuurialaa koskevan keskustelun näkökulmien määrittelijänä, tulkitsijana ja kommentoijana. Vuonna 2007 lehti julkaisi yli sadan taiteilijan kyselyssä antamien vastausten yhteenvedon, jossa se arvioitiin suurimmaksi kulttuurielämän valtakeskittymäksi ennen opetus- ja kulttuuriministeriötä, Taiteen keskus-toimikuntaa ja Yleisradiota (Luukka 2007).

Helsingin Sanomien kulttuuriosasto oli Pekka Tarkan esimiesaikana 1980-luvulla orientoitunut kirjallisuuteen. 1990-luvulla lehti ulotti näkökenttensä muihin taiteisiin ja populaarikulttuuriin. Se näytti kirjallisuuden aseman heikentymiseltä, vaikka uuden suunnan saattoi yhtä lailla tulkita kulttuurin tarkastelun lisääntymiseksi, avartumiseksi ja monipuolistumiseksi. (Niklas-Jensen, Mainio & Hänninen 2019, 264–266, 270–273.) Lehden kulttuurijournalismissa alkoi ennen vuosituhannen vaihdetta siirtymä esteettisestä journalistiseen paradigmaan (Hellman & Jaakkola 2009). Esteettiseen puntarointiin perustuneet kirjallisuusarvostelut saivat antaa tilaa journalistiselle portinvartijuudelle, jossa huomio kiinnitetään kuluttajanäkökulmaan (Miikkulainen 2022).

Suomalaisten sanomalehtien sisältö ja aihealueet olivat pitkään vakiintuneet. Vuosina 1991–2006 kerätyn toimitustilaston mukaan isot muutokset tuona aikana olivat kotimaan uutisaineiston supistuminen noin kolmasosasta neljännekseen ja ajanvieteaineiston nousu kymmenestä kahteenkymmeneen prosenttiin (Jyrkiäinen 2017, 106). Sanoma- ja aikakauslehden välinen raja alkoi liudentua 2000-luvulle tultaessa, kun arkielämän asioista, kuten terveydestä ja hyvinvoinnista, vapaa-ajasta ja matkailusta sekä asumisesta ja ruuasta tuli edellisissä yhä keskeisempää sisältöä. Kun sanomalehteen tulee uusia aihealueita, mutta kokonaissivumäärän ei taloudellisista syistä anneta kasvaa, osastojen välinen tilakilpailu kiristyy. Sen tuoksinassa sanomalehtien vakiintuneet osastojaot ovat alkaneet murtua. *Aamulehdessä* kulttuuri ei ole itsenäinen osasto, vaan se on upotettu human interest -aineistoa sisältävän *Hyvä elämä* -pääotsakkeen sisälle. *Hufvudstadsbladetissa* on yhdistetty *Kulttuuri ja yhteiskunta* -niminen osasto. (Majander 2022a.)

Kulttuurin, kirjallisuuden ja kritiikin asemaan liittyvä huolipuhe ei ole laantunut. Juhani Niemen (2017, 212) tiivistyksen mukaan kirjallisuuskritiikki on muuttunut entistä valikoivammaksi: "[...] monopoliaseman saaneiden *Helsingin Sanomien* kulttuuripalstojen varassa kirjailijoita nostetaan ja lasketaan kulloistenkin suhdanteiden mukaisesti. Kirjallisuuskritiikin markkinaistuminen tekee kriitikoista mediamaailman roolipelaajia." Erkki Seväsen (2018, 136) mielestä kritiikki on kaventunut, kun kulttuuriosastoja on supistettu ja rivitoimittajat sivuuttaneet asiantuntijat. Kai Ekholm (2021, 11) kärjistää kirjan, kirjallisuuden ja kritiikin aseman toteamukseen, että "lehdissä julkaistaan enemmän ravintolakritiikkejä kuin kirja-arvosteluja". Pelko kritiikin kuolemasta elää vahvana.

Aiempien tutkimusten havaintoja

Tutkimme aiemmin *Helsingin Sanomien* kulttuurijournalismia kahdessa toisiinsa liittyvässä artikkelissa. Aluksi vertasimme lehden kulttuurijournalismin sisällöllisiä painotuksia sekä kirjallisuusjournalismin muotoja ja puhuttelutapoja syksyllä 2011 ja syksyllä 2016, ennen ja jälkeen lehden tammikuussa 2013 tapahtuneen tabloidisiirtymän. Tabloidisaatiohypoteesiksi kutsumamme oletuksen mukaan arvelimme, että siirtymä aiheuttaisi muutoksia a) journalismin sisällöllisissä painotuksissa, b) sen muodoissa sekä c) puhuttelutavoissa ja tyyllissä (Hellman & Ruohonen 2019, 215–218; Ruohonen & Hellman 2020a, 38–40).

Analyysimme osoitti, että tabloidisaatio ei toteutunut suoraviivaisesti, vaan siitä seurasi ristiriitaisia ja hypoteesimme kannalta odottamattomia tuloksia. Vaikka lehti uudistuksen myötä tiivistyi ja juttujen määrä väheni, kulttuurisivujen palstatila kasvoi, jutut pidentyivät ja niiden palastelu väheni, toisin kuin tabloidisaatiosta puhuttaessa oli oletettu. Pienempi sivukoko suosi feature- ja henkilölähtöistä journalismia, ja kuvien käyttö lisääntyi. Kirja-arvostelujen suhteellinen asema vahvistui hienokseltaan. (Hellman & Ruohonen 2019.)

Toisessa artikkelissa (Ruohonen & Hellman 2020a) tarkastelimme lähemmin journalistisoitumisen ja popularisoitumisen ilmenemismuotoja *Helsingin Sanomien* kirjallisuutta käsittelevissä jutuissa. Kolmannessa artikkelissa (Ruohonen & Hellman 2020b) tutkimme yleisesti päivälehtikritiikin asemaa uudessa mediaympäristössä, jossa perinteisten medioiden rinnalle olivat tulleet uudet kritiikin väylät ja vernakulaari kritiikki.

Tabloidisaatiohypoteesin mukaisesti odotimme muutoksia tapahtuneen journalismin muodoissa, sisällöllisissä painotuksissa ja puhuttelutavoissa. Muodon tasolla kirjallisuusjournalismi oli visualisoitunut. Kuvitus oli lisääntynyt, mutta tekstit eivät olleet lyhentyneet, vaan päinvastoin merkittävästi pidentyneet. Odotuksen mukaisesti kirjallisuusjournalismi kokonaisuutena oli aiempaa vahvemmin oman toimituksen tuottamaa, mutta kaunokirjallisuuden arviointia lehti oli siirtänyt omien toimittajien sijasta enemmän freelancereille, toisin kuin oli epäilty (Sevänen 2018, 136).

Vastoin oletusta kirjallisuusarvioiden suhteellinen osuus kasvoi hieman sisällöllisten painotusten tasolla. Kaunokirjallisuuden arvioissa eniten näkyvyyttä sai odotetusti kotimainen nykyproosa, kun taas käännöskirjojen arviot vähenivät. Odotettua oli runokokoelmien arvioinnin väheneminen. Samoin genrekirjallisuuden osuus arvioista jäi niukaksi. Puhuttelutavan tasolla tabloidisaatio näkyi osaston lähtöjutuissa laajoina kirjailijahaastatteluina. Haastattelujen intiimistymisestä löysimme satunnaisia esimerkkejä. Tuloksemme vuodelta 2016 vahvistivat oletusta kirjallisuusjuttujen journalistisoitumisesta. Se näkyi juttutyyppeiden käytön monipuolistumisena ja lukijaystävällisenä haastattelujen, feature-juttujen, arvioiden, kolumnien sekä suositusten julkaisemisena.

Juttutyypeissä kiinnostavia muutoksia olivat arvioiden lisääntymisen ohella uutisjuttujen selvä väheneminen sekä suositusten lisääntyminen.

Kirjallisuuskritiikin tasoon liittyvissä huolestuneissa kommenteissa oli vuosituhanen alkupuolella moitittu kirjailijan kuvan ja persoonan nostamista teoksia keskeisemmäksi. Oletus kirjailijan kuvan noususta tekstiä tärkeämmäksi sai tuloksistamme varovaista tukea, sillä vain harva kirja-arvio ilmestyi syksyllä 2016 ilman kirjailijan kuvaa. Kulttuuriosaston lähtöjuttuina julkaistujen haastattelujen yhteydessä kuvien koko kasvoi. Epäsuhta suurin otsikoin ja näyttävin kuvin käsiteltyjen yksittäisten kirjailijoiden ja teosten sekä kokonaan arvioimatta jääneen suuren massan välillä oli havaittavissa.

Sisällönanalyysi ei antanut tukea oletukselle kirjallisuusjuttujen sisältöjen siirtymisestä populaariin suuntaan. Muutos tabloidiin ei näkynyt arvostelupalstoilla genre- ja populaarikirjallisuuden korostumisena. Tietokirja-arvioissa havaitsimme useiden tunnettujen rock-muusikkojen elämäkertojen esittelyjen myötä pyrkimystä puhutella laajempaa yleisöä sekä ylittää vakavan ja populaarin välisiä raja-aitoja.

Kirjallisuusjournalismia ja -kritiikkiä koskevalle kriisipuheelle emme löytäneet katetta kirjallisuutta koskevan aineiston määrällisessä näkyvyydessä. Kirjallisuus ei ajanjaksolla 2011–2016 ollut joutunut kulttuuriosaston sisällä antamaan tilaa muiden taiteiden tai populaarikulttuurin käsittelylle. Kulttuurisivut avaavana lähtöjuttuna sen asema oli suhteellisesti vahvistunut. Kritiikin asema kirjallisuusjuttujen kokonaisuudessa ei ollut heikentynyt, ja kirjallisuusarviot olivat pidentyneet.

Kirjallisuus *Helsingin Sanomissa* syksyllä 2021

Analysoimme vuosilta 2011, 2016 ja 2021 systemaattisesti kaikki 1.9.–30.11. välisenä aikana ilmestyneet *Helsingin Sanomien* kulttuurisivut.¹ Päivälehdissä

suuret muutokset, kuten siirtyminen broadsheet-formaatista tabloidiin, eivät vakiinnu hetkessä. Sisältö ja ulkoasu eivät ole koskaan lopullisesti valmiit, vaan niitä hiotaan käytännössä. Siksi tabloidisiirtymää ja lehden rakenteessa sekä sisällössä tapahtuvia muutoksia pitää seurata jatkotutkimuksin. Kulttuuriosaston asemaan lehden rakenteessa tarkastelujemme välillä tapahtuneet muutokset eivät ole vaikuttaneet, joten vuosien 2016 ja 2021 lehdet ovat vertailukelpoiset.

Jatkoseurannassa kysimme, 1) olivatko vuoden 2016 aineistoon perustuvat havaintomme kirjallisuuden tarkastelun asemasta *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuilla vahvistuneet, pysyneet entisellään vaiko heikentyneet, ja 2) jos muutoksia oli tapahtunut, millaisia ne olivat. Edellisten artikkelien tapaan analysoimme ensiksi kulttuuriosaston laajuutta, sen jälkeen kirjallisuuden osuutta ja juttujen pituutta kulttuurisivuilla. Lopuksi tarkastelimme erikseen kirja-arvioita ja kulttuuriosaston avausjuttuja, koska osaston avaus vaikuttaa merkittävästi päivän kulttuuritarjonnan profilointiin. Kävimme jutut läpi kriittikon aseman sekä kritiikkien jakautumisen kirjallisuudenlajin tai aihepiirin, kirjojen alkukielen sekä kustantajan mukaan. Vuoden 2011 tuloksiin emme palanneet, vaan vertailut tehtiin ainoastaan vuoteen 2016.

Juttutyypien luokittelua tiivistimme, koska niiden rajat olivat liudentuneet, ja ne olivat vuoteen 2016 verrattuna keskittyneet muutamaan luokkaan. Arviot, featuret, uutiset, suositukset ja tietolaatikat kattoivat yli 90 prosenttia kirjallisuusjuttujen kokonaismäärästä. Arvioiksi kirjasimme tekstit, jotka ovat nimenomaisesti sellaisia. Jutut, joissa arvioon yhdistyi kirjailijahaastattelu, luokittelimme featureksi. Pelkästään haastatteluksi luokiteltavissa olevia juttuja löytyi koko jaksolta niin vähän, että yhdistimme ne feature-juttujen luokkaan. Featurella tarkoitamme journalistisen muodon tasolla kahden tai useamman juttutyypin yhdentymistä ja puhuttelutavan tasolla tarinallistumisen lisääntymistä (Virtanen, Hiidenmaa & Nummi [toim.] 2020; Mäkelä et al. [toim.] 2020). Feature korostui kirjallisuutta käsittelevissä avausjutuissa, joista useimmat ovat yhdistelmä kirjailijan henkilöhaastattelua ja toimittajan laatimaa kirja-arviota sekä muiden lähteiden avulla tehtyä kirjailijan taustoittamista ja haastattelutilanteen kuvausta.

Lehden keskimääräisessä sivumäärässä ja kulttuuriosaston laajuudessa ei vuosien 2016 ja 2021 välillä ollut merkittävää eroa. Lehden keskimääräinen kokonaissivumäärä on vakiintunut runsaaseen 80 sivuun (ilmoitukset mukaan lukien). Kulttuuriosaston laajuus pysyi vuosien 2016 ja 2021 välillä likipitään samana, hieman runsaassa kuudessa sivussa (ilmoitukset pois lukien).

Kulttuurijuttuja vuonna 2021 oli 988 (1 126 vuonna 2016), vähennyistä 12 prosenttia. Kun kulttuuriosaston laajuus pysyi entisellään, juttumäärän vähenemisen perusteella voidaan olettaa, että yksittäisten juttujen rivipituudet kasvoivat ja/tai niiden kuvitus lisääntyi. Kirjallisuusjuttuja vuonna 2021 oli 242 kappaletta (263 vuonna 2016), vähennyistä kahdeksan prosenttia. Se viittaa kirjallisuusjuttujen määrän edelleen vahvistuneen hienoisesti kulttuuriosaston sisällä.

Kirjallisuusjuttujen kappalemäärä supistui suhteellisesti vähemmän kuin muita kulttuuriaiheita käsittelevien juttujen (–14 %) osuus.

Kirjallisuusjuttujen juttutyypeistä vuonna 2016 eniten olivat esillä arviot ja uutiset. Seuraavina olivat lyhyistä tietolaatikoista koostuva muu-luokka, haastattelut, kolumnit ja kommentit, suositukset, feature-jutut sekä esseet (Ruohonen & Hellman 2020a, 42). Vuonna 2021 arviot olivat edelleen yleisin juttutyyppi (104 kappaletta), ja ne olivat lisääntyneet, vaikka kirjallisuusjuttujen kokonaismäärä oli vähentynyt. Seuraavina kappalemäärässä tulivat suositukset (44), feature (31), uutiset (30), tietolaatikat (17), kolumnit ja kommentit (11) sekä esseet (8).

Arvioiden osuus kirjallisuusjutuista vuonna 2016 oli 38 prosenttia, vuonna 2021 se oli 42 prosenttia. Kun otetaan huomioon rivimäärät, kirja-arvioiden osuus kirjallisuusjutuista nousi merkittävästi. Arvioiden keskipituus kasvoi lähes kolmanneksella (+31 %). Noususuunta on jatkunut johdonmukaisesti vuodesta 2011. Arvioiden ja suositusten yhteisosuus vuonna 2021 nousi 60 prosenttiin kirjallisuusjuttujen kappalemäärästä ja 53 prosenttiin niiden rivimäärästä. Arvioiden ja suositusten lisääntymisen myötä lehti on vankistanut rooliaan lukijoiden kuluttaja-asiamiehenä, mihin Miikkulainen (2022) kommentissaan viittaa.

Osuuttaan kasvattaneessa feature-aineistossa journalistista otetta korostettiin sijoittamalla kirjan krediittitiedot jutun loppuun toisin kuin tavanomaisessa arvioissa, jossa ne löytyvät jutun alusta. Featuren lisääntyessä puhdaspiirteinen haastattelu ilman muiden juttutyyppien mukana oloa miltei katosi aineistomme kirjallisuusjuttujen tyylirepertuaarista.

Juttutyypeissä kiinnostavia muutoksia olivat arvioiden lisääntymisen ohella uutisjuttujen selvä väheneminen sekä suositusten lisääntyminen. Uutisten osuus putosi 22 prosentista 12 prosenttiin ja suositusten nousi 6 prosentista kolminkertaiseksi, 18 prosenttiin. Tulkitsemme uutisten vähenemisen johtuvan verkkomedian vahvistumisesta. Painetussa lehdessä uutisista oli tullut muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta Lyhyesti-palstalla julkaistavaa täytemateriaalia.

Suosituksen lisääntymistä selittivät viikoittaiset listat pääkaupunkiseudun Helmet-kirjastojen lainatuimmista kauno- ja tietokirjoista sekä lehden tilaajille tarjotut, ilmaiseksi ladattavissa olleet HS-kirjaston viikon kirjat. Tämän palvelun lehti sulki toukokuun 2022 lopussa. Syinä olivat tilaajamäärän väheneminen sekä sähköisten kirjojen käytön siirtyminen maksullisiin äänikirjapalveluihin. Palvelussa oli loppuvaiheessa mukana 20 kustantajaa ja vapaasti valittavana ehti seitsemän vuoden aikana olla 2 122 kirjaa. (Majander 2022b.) Ilmiö viittaa lukemiskulttuurissa tapahtuvaan laajempaan rakenteelliseen muutokseen: äänikirjat ovat sivuuttaneet e-kirjan sähköisenä käyttöliittymänä (Suomen Kustannusyhdistyksen 2022).

Juttujen keskipituuden havaittu kasvu johtui osaltaan siitä, että *Helsingin Sanomat* oli enenevästi siirtynyt pidempää ilmaisua suosiviin juttutyyppeihin, erityisesti featureen ja esseisiin (vrt. Ruohonen & Hellman 2020a, 43). Vuoden 2021 aineistossa oli 31 133 kirjallisuutta käsittelevää leipätekstiriviä, josta arvioiden osuus oli 49 prosenttia, feature-aineiston 31 prosenttia sekä esseiden kuusi prosenttia. Yhdessä nämä kolme pitkää juttutyyppiä kattoivat 86 prosenttia kirjallisuuskirjoitusten kokonaisrivimäärästä.

Suomenkielinen kirjallisuus oli vuoden 2016 aineistossa keskeisessä asemassa, eikä tilanne ollut viidessä vuodessa muuttunut. Vuonna 2021 arvioituista 104 kirjasta 86:n (83 %) alkukielenä oli suomi. Englanninkielisiä kirjoja arvioitiin kahdeksan, ruotsinkielisiä viisi ja yhden hajaäänen saivat italia, arabia, hollanti, norja ja saksa.

Viiden vuoden takaisessa aineistossa panimme merkille asiantuntijoiden niukan osuuden, mihin lehden kirjallisuuskritiikkiä arvioineet tutkijat olivat kiinnittäneet huomiota. Vuoden 2021 kritiikeistä 35 oli lehden omien toimittajien, 49 freelancereiden ja 17 asiantuntijoiden kirjoittamia.² Viimeksi mainittuja lehti käytti tarkastelujaksolla lähinnä tietokirjallisuuden arvioijina. Kiinnostavaa on, että 17 kritiikistä lehti itse asemoi kirjoittajan asiantuntijaksi arvion lopussa olevalla esittelytekstillä kahdeksassa tapauksessa, sen sijaan yhdeksän arvion kohdalla mainintaa ei ollut. Se voi synnyttää vaikutelmaa asiantuntijoiden käytön vähäisyydestä.

Näiden yhdeksän arvion kirjoittajat olivat kotimaisen kirjallisuuden emeritusprofessori Jyrki Nummi ja tietokirjailija Helena Ruuska, joilta kummaltakin oli kaksi arviota, palkittu graafinen suunnittelija Jussi Karjalainen, päätoimittaja ja ulkomaankirjeenvaihtaja Kyösti Karvonen, toimittaja ja tietokirjailija Jukka Rislakki sekä ansioituneet toimittajat ja kriitikot Vesa Karonen ja Kirsikka Moring. Lukijan vastuulle jäi, tunnistaako hän asiantuntijuuden näiden kirjoittajien tekstien takaa. Tietenkään se, että kirjoitus on asiantuntijan laatima, ei ole automaattisesti tae arvion korkeasta laadusta. Lehden omien toimittajien osuus kritiikkien laatijoina oli pysynyt liki ennallaan, sen sijaan freelancereiden osuus oli laskenut noin seitsemän prosenttiyksikköä (56 %:sta 49 %:iin), ja asiantuntijoiden osuus samassa suhteessa vahvistunut (9 %:sta 17 %:iin).

Kustannusmaailman kannalta havaintomme ovat samansuuntaiset edellisen tarkastelumme kanssa. Julkaistut kritiikit kattavat laajasti suomalaista kustannuskenttää. Edustettuna on kahden suuren konsernin, Otavan (Otava, Like, Karisto, Atena) ja Werner Söderström Osakeyhtiön (WSOY, Tammi, Johnny Kniga, Kosmos) sekä keskisuurten Gummeruksen, Into Kustannuksen, Siltalan ja Teoksen julkaiseman kirjallisuuden lisäksi toistakymmentä suurelle yleisölle melko tuntemattoman pienen kustantajan kautta ilmestynyttä teosta.

Tietokirjallisuuden kustantamisen periaatteet ja kirjoittajakunnan rakenne eroavat kaunokirjallisuudesta, joka on vähäisemmästä vuotuisesta nimike-

Viiden vuoden välein kootut empiiriset aineistot osoittavat, että Helsingin Sanomien kirjallisuusjournalismi ja -kritiikki eivät ole stabilisoituneet, vaan ne elävät ja muuttuvat.

---

määrästä huolimatta enemmän esillä julkisuudessa (Niemi 2017, 211). Kirjallisuusarvioiden jakautuminen kauno- ja tietokirjallisuuden välillä jakaantui pääpiirteittäin samalla tavalla kuin viisi vuotta sitten, jolloin tietokirjojen osuus oli kaksinkertaistanut vuoden 2011 tilanteeseen verrattuna. Kaunokirjallisuuden osuus oli vajaat kaksi kolmannesta, tietokirjallisuuden lähes kolmannes kritiikeistä. Muuta kirjallisuutta edustivat yksittäiset arviot sarjakuvakirjallisuudesta. Aihepiiriltään vuoden 2021 syksyn tietokirjakritiikit painoutuivat historiaan, elämäkertoihin ja muistelmiin. Yhteiskunta, politiikka, journalismi ja taide olivat esillä samoin kuin viisi vuotta aiemminkin. Aihepiireittäin tarkasteltuna vuosien 2016 ja 2021 välillä ei ollut merkittävää eroa. Eniten arvioitu tietokirjallisuus noudatteli aihepiireiltään lukijoiden suosimia lajeja.

Kaunokirjallisuuden arvioinnit keskittyivät romaanikirjallisuuteen. Lyhytproosa (novellit ja esseet), lyriikka, lasten- ja nuortenkirjallisuus sekä sarjakuvakirjallisuus saivat yksittäisiä osumia. Tässä suhteessa olennaista muutosta vuodesta 2016 ei ollut havaittavissa, ei liioin genrekirjallisuuden osuudessa. Sitä käsiteltiin edelleen vähän, toisin kuin tabloidisaatiohypoteesin perusteella voisi olettaa. Kirja-arviot olivat yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta kuvallisia, ja kuvassa oli usein kirjan tekijä. Yhteneväisyyttä arvioihin toivat mukaan liitetty, kirjan kantta esittelevät puolen palstan levyiset vinjettikuvat.

Vuonna 2021 kirjallisuuden osuus kulttuuriosaston lähtöjutuista oli 37 juttua (42 %). Vuoden 2021 aineistossa kirjallisuusjutuiksi laskimme kolme erilaista kahta aihepiiriä käsittelevää juttua. Lähtöjuttu käsitteli 21.9. dokumenttielokuvaa ja kirjallisuutta, 19.10. elokuvaa ja käsikirjoittamista sekä 1.11. historiaa ja kirjallisuutta. Lisäksi 10.11. osaston avasi muistokirjoitus Kirsi Kunnaksesta. Ero viittä vuotta varhaisempaan 28 kirjallisuusaiheiseen lähtöjuttuun (31 %) on merkittävä ilman näitä erityistapauksiakin.

Toiseksi eniten vuoden 2021 lähtöjutut käsittelivät musiikkia (19 kappaletta, 21 %). Kirjallisuuden ja musiikin yhteinen osuus avausjutuista oli lähes kaksi kolmannesta, loppuosa jakautui monipuolisesti eri taiteenlajeille populaarikulttuuri mukaan lukien. Elokuvaa käsitteli kahdeksan, teatteria kuusi ja kuvataiteita viisi lähtöjuttua. Kahdella lähtöjutulla olivat edustettuina arkkitehtuuri, valokuva, televisio sekä kulttuuripoliittika, yhdellä jutulla ympäristö, muoti, koronataide sekä samaan juttuun yhdistettynä televisio ja elokuva. Tarkastelujaksolla kulttuuriolosuhteiden avausjuttuina ilmestyi kaksi muuta muistokirjoitusta, 1.9. kuvataiteilija Rafael Wardista sekä 8.11. Marimekon omistajana ja kulttuuri-vaikuttajana tunnetusta Kirsti Paakkasesta.

Vuonna 2016 huomiota kiinnitti yksittäisten kirjailijoiden saama suuri huomio. Sama ilmiö näkyi vuoden 2021 aineistossa, jossa naisten osuus käsitellyistä kaunokirjailijoista korostui: erityisen laajoin feature-jutuin esiteltiin Päivi Alasalmi, Rosa Liksom, Sisko Savonlahti, *Helsingin Sanomien* kirjallisuuspalkinnon voittaja Meri Valkama, Marija Vanntti sekä Johanna Venho, ranskalainen Annie Ernaux, britti Helen MacDonald, meksikolainen Fernanda Melchor ja ruotsalainen Sofia Rönnow Pessah. Tietokirjallisuudesta esillä olivat Aino Gallen-Kallela, Outi Heiskanen, Linda Lampenius, Leena Majander-Reenpää ja Angela Merkel sekä naiskirjailijoiden omat huoneet ja varhaisempien aikojen naisajattelijat. Avausjuttuna ilmestyi 14.11. kirjailija Anni Kytömäen koko aukeaman laajuinen sunnuntaiessee, joka käsitteli taiteen asemaa ja tehtäviä kriisiaikoina. Miehistä avausjutuista löytyivät lehden kestopuosikki, norjalainen Karl Ove Knausgård sekä eurooppalaisen kulttuurin rappeutumisesta kirjoitettava alankomaalainen uuskonservatiivi Ilja Leonard Pfeijffer, jolla ilman lehden antamaa nostetta tuskin olisi Suomessa kovin suurta tunnettavuutta. Populaaria puolta edustivat elokuvatähti Matthew McConaughey ja rockmuusikko Dave Grohlin elämäkerta/muistelmakirjat.

Yksi lehden oman kirjallisuuspalkinnon ehdokkaista, Meri Valkama, esiteltiin ennakkoon 5.10. ilmestyneessä lehdessä 2,5 sivun feature-jutulla sekä puolen sivun laajuuisella *Sinun Margot* -teoksen kiittävällä arvostelulla. Huomiota kiinnitti 30.10. julkaistun lehden kulttuuriolosuhteiden kansi. Siinä ehdokaskirjat oli aseteltu riviin niin, että Valkaman teos näytti pitävän muita pystyssä ja vastaavan visuaalisesti kolmea muuta ehdokaskirjaa. Kuvan sanaton viesti oli, kuinka Valkaman teos on muita painokkaampi. Palkinnon julkistuksen jälkeen Valkamasta julkaistiin kulttuuriolosuhteiden laaja pääjuttu, jossa osittain toistettiin aiemmassa haastattelussa esille tullutta. Vuonna 2011 julkaistiin samalla tavoin palkinnon voittaneesta Hanna Weseliuksesta ennakkoon laaja kulttuuriolosuhteiden pääjuttu. Kaksi kertaa voi olla sattumaa, kolmannella kerralla siihen on vaikeampi uskoa. Emme kyseenalaista sitä, etteikö valituksi olisi kummallakin kertaa tullut hieno ja ehdottomasti palkinnon arvoinen teos, mutta uutisointi panee kysymään, missä vaiheessa voittaja on päätetty ja miten tasa-arvoinen kilpailu on ehdokkaiden kannalta, jos etukäteisjulkisuus jakautuu heille huomiota herättävällä tavalla epätasaisesti.

Lopuksi

Jatkoanalyysimme osoittaa, että kirjallisuuden asema *Helsingin Sanomien* kulttuuriosastossa ei ole ainakaan heikentynyt sitten vuoden 2016. Kirjallisuusjuttujen osuus kulttuurisivujen kokonaistarjonnasta on lähes neljäsosa, ja kirjallisuuden vahvaa asemaa korostaa sen runsaan 40 prosentin osuus osaston lähtöjutuista, jotka ovat tyypillisesti laajoja ja näyttäviä, kahden, toisinaan kolmenkin sivun kokonaisuuksia. Se viestittää kirjallisuuden arvostuksesta. Kirjallisuusjutuista kirja-arviot ovat edelliseen tarkastelujaksoon verrattuna merkittävästi pidentyneet, ja pitkät kritiikit, esseeet ja feature-jutut kattavat 86 prosenttia kaikista kirjallisuusjutuista.

Aineistojemme perusteella kritiikki ei ole kuolemassa, vaan sen asema *Helsingin Sanomien* kulttuuriosastossa on vakiintunut ja joiltakin osin vahvistunut. Kirja-arviot ovat sisällöltään ja muodoltaan monipuolistuneet, ja niissä yhdistellään aiempaa enemmän ja laajemmin useita journalistisia juttutyyppiejä. Kirja-arvioiden merkittävän pidentymisen rinnalla kasvava tendenssi on feature, jonka myötä kirjallisuuden käsittely kulttuurisivuilla on journalistisoitunut sekä personoitunut arvioiden ja haastattelujen limittyessä, millä pyritään palvelemaan lukijoita. Kirjasuosituksen lisääntyminen ilmentää vahvistunutta palvelujournalismia.

Sekä kauno- että tietokirjallisuuden kritiikkien painopiste on vahvasti suomenkielisessä kirjallisuudessa. Kaunokirjallisuuden arviot kohdistuvat romaanikirjallisuuteen, tietokirjallisuudessa historia-, elämäkerta- ja muistelmakirjallisuuteen. Lehden omien toimittajien osuus arvioiden laatijoina on pysynyt ennallaan, sen sijaan freelancereiden osuus on jonkin verran vähentynyt ja asiantuntijoiden osuus kasvanut varsinkin tietokirjallisuuden arvioijina.

Kolmen kuukauden systemaattinen jakso kuvaa kattavasti lehden kirjallisuusjournalismia, mutta tulokset saattavat selittyä osaksi ajankohdasta. Syksyllä korostuu luetuimman nykyproosan osuus. Keväällä saattaisivat käännöskirjallisuus ja kaupallisesti vähemmän suosittu lajit nousta paremmin esille (Ruohonen & Hellman 2020a, 54). Riippuu kunkin päivän ja viikon tarjonnasta ja toimitusten priorisoinneista, mitä kulttuuri- ja kirjallisuusaineistoa sanomalehtiin valikoituu. *Helsingin Sanomat* tekee valintoja valtakunnallisen tason kiinnostuksen perusteella, maakunnalliset sanomalehdet painottavat omien levikkialueidensa intressejä. Sanoma Oyj osti helmikuussa 2020 Alma Media Kustannuksen, johon kuuluvat sanomalehdet *Aamulehti* ja *Satakunnan Kansan* sekä 13 paikallislehteä. Se näkyi *Helsingin Sanomissa* syksyllä 2021 orastavana sisältöyhteistyönä.

Samoin kuin pelko kritiikin laimentumisesta ovat 1960-luvulta lähtien esitetyt arviot tekijän kuolemasta osoittautuneet kerta toisensa jälkeen liioitelluiksi. Onko keskittyminen kirjailijan henkilöön hyvästä vai pahasta? Kun kirjailija saa itselleen ja teokselleen valtakunnan päälehdessä kulttuuriosaston

avausjutun kaltaista näkyvyyttä, hän saa merkittävän etulyöntiaseman verrattuna kollegaan, jonka on tyytyminen suppeaan kritiikkiin, saati heihin, joita ei valtakunnallisesti noteerata ollenkaan. Tuleeko voittajan taustalle jäävistä kirjallisuuspalkintoehdokkaista paperitähtiä? Miten pitkälle yksittäisen palkinnon tuoma julkisuus voittajan kantaa? Nämä ovat kiinnostavia kysymyksiä, joihin kirjallisuutta koskevan uutisoinnin ja kirjallisuuskritiikin analyysi ei anna suoria vastauksia.

Viiden vuoden välein kootut empiiriset aineistot osoittavat, että *Helsingin Sanomien* kirjallisuusjournalismi ja -kritiikki eivät ole stabilisoituneet, vaan ne elävät ja muuttuvat. Niistä hahmottuu tarkastelemallamme aikajänteellä journalistisen muodon, puhuttelutavan ja sisällön tasolla väistyviä (uutiset, tavanomaiset haastattelut, pääjuttua täydentävät kainalojutut), voimissaan olevia (kritiikki, esseet, kolumnit, kommentit ja suositukset) sekä kasvavia (feature) tendenssejä.

Havaintomme *Helsingin Sanomien* syksyn 2021 kirjallisuusjournalismista kertovat, kuinka lehti kulkee samaan aikaan sekä kritiikin yleiseen vähene-missuuntaukseen nähden vastavirtaan että vankistaa otettaan kirjallisuuden kuluttajavalistajana. Pelko kritiikin surkastumisesta *Helsingin Sanomissa* voi saada vahvistusta yksittäisiä lehtiä silmäilemällä, mutta pidemmän aikavälin systemaattinen tarkastelu antaa asiasta myönteisemmän kuvan. Samalla on muistettava, että analyysimme tarkastelee vain arvioiden määrää ja ulkoisia piirteitä. Julkaistujen kritiikkien laadusta emme sano mitään. Liioin emme ota kantaa esiteltyjen tietokirjojen merkittävyyteen tai arvostellun kaunokirjallisuuden esteettiseen puoleen.

Missä määrin yhden lehden perusteella tehdyt havaintomme ovat yleistettävissä? Mikä on kulttuuri- ja kirjallisuuskritiikin asema maakuntien ykköslehdissä, jotka 2000-luvun aikana ovat monilla alueilla keskittyneet muuttaman konsernin omistukseen (Hellman 2022)? Merkitseekö se ennen pitkää kirjallisuuskritiikkien yhdenmukaistumista maakunnalliset ja alueelliset rajat ylittäen? Tässä on kiinnostavia lähtökohtia lehtien kulttuuriosastojen ja niissä julkaistujen kirjallisuuskritiikkien systemaattiseen määrälliseen ja laadulliseen sisällönanalyysiin perustuviin seuraaviin tutkimuksiin.

Viitteet

1 Systemaattinen otos minimoi satunnaisvaihtelua, mutta sen täydellinen poissulkeminen ei ole mahdollista. *Helsingin* kirjajamessujen erikoisnumerot jätimme ulkopuolelle, jolloin aineisto koostui kunkin vuonna 89:stä lehden numerosta. Jut-

tutyypin luokittelut ja mittausperusteet olivat joka kerta samat. Juttujen pituudet laskimme leipätekstirivien perusteella. Otsikot, alarivit, nostot ja kuvatekstit eivät olleet mittauksissa mukana. Leipätekstien vaihtelevat palstaleveydet muunsimme

asianmukaisin kertoimin 47 millimetrin levyiseksi normaalipalstaksi.

2 Arvioiden ja arvioijien määrät eivät täysin täsmää arvosteltujen teosten mää-

rien kanssa, koska samassa arviossa voidaan käsitellä useampia teoksia. Alkuperäinen Excel-muodossa oleva tutkimusaineisto on tekijöiden hallussa.

Kirjallisuus

- Ekholm, Kai 2021. Lukeminen verkon aikakaudella. Teoksessa *Lukemisen aika. Eikö Suomessa lueta tarpeeksi?* Toim. Kai Ekholm & Yrjö Repo. Helsinki: Siltala, 9–32.
- Hellman, Heikki 2022. Lehdistön alueelliset valtiat. Sanomalehdistön kilpailu ja keskittyminen merkityksellisillä markkinoilla. *Media & viestintä* 45(3), 1–29. DOI: 10.23983/mv.122089.
- Hellman, Heikki & Maarit Jaakkola 2009. Kulttuuritoimitus uutisopissa. Kulttuurijournalismin muutos *Helsingin Sanomissa* 1978–2008. *Media & viestintä* 32(4–5), 24–42. DOI: 10.23983/mv.62951.
- Hellman, Heikki & Voitto Ruohonen 2019. Kirjallisuus kohtaa tabloidisaation. Pienempi sivukoko ja *Helsingin Sanomien* kulttuurijournalismin muutos. *Media & viestintä* 42(4), 213–234. DOI: 10.23983/mv.88449.
- Jensen-Eriksen, Niklas, Aleksii Mainio & Reetta Hänninen 2019. *Suomen suurin. Helsingin Sanomat 1889–2019*. Helsinki: Siltala.
- Jyrkiäinen, Jyrki 2017. Sanomalehdistö. Teoksessa *Suomen mediamaisema*. 4. uudistettu laitos. Toim. Kaarle Nordenstreng & Hannu Nieminen. Tampere: Vastapaino, 65–117.
- Kantokorpi, Mervi 2013. Kritiikki ja kirjallisuuspalkinnot osana kirjallista julkisuutta. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 194–207.
- Korhonen, Kuisma 2012. Kirjallisuuskritiikki: tekstejä teksteistä. Teoksessa *Taidekritiikin perusteet*. Toim. Martta Heikkilä. Helsinki: Gaudeamus, 55–83.
- Luukka, Teemu 2007. Taidemaailmassa eniten valtaa on HS:llä ja opetusministeriöllä. Taiteilijoiden mielestä kulttuurin mahtinimet ovat Tanja Saarela ja Eero Heinäluoma. *Helsingin Sanomat* 15.3.2007. www.hs.fi/kulttuuri/art-2000004468362.html (28.3.2022).
- Majander, Antti 2022a. Kuoleeko kulttuurikritiikki? *Helsingin Sanomat* 13.2.2022, C1–3.
- 2022b. HS kirjasto loppuu seitsemän vuoden jälkeen. *Helsingin Sanomat* 29.5.2022, B15.
- Miikkulainen, Aino 2022. Kritiikin varjosta versoo myös paljon uutta. *Helsingin Sanomat* 13.02.2022, C3.
- Mäkelä, Maria, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola & Tytti Rantanen (toim.) 2020. *Kertomuksen vaarat. Kriittisiä ääniä tarinataloudesta*. Tampere: Vastapaino.
- Määttänen, Juuso 2022. Kritiikko ei ikävä kyllä ole suosittelija. *Helsingin Sanomat* 20.3.2022, B17.
- Niemi, Juhani 2017. Kirja. Teoksessa *Suomen mediamaisema*. 4. uudistettu laitos. Toim. Kaarle Nordenstreng & Hannu Nieminen. Tampere: Vastapaino, 209–223.
- Ruohonen, Voitto & Heikki Hellman 2020a. Kirjan paikka kulttuurisivulla: Tabloidisaatio ja *Helsingin Sanomien* kirjallisuusjournalismin muutos 2011–2016. *Avain – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 17(2), 36–57. DOI: 10.30665/av.9204.
- 2020b. Kritiikki journalismin ja digitalisaation puristuksessa: Journalistit kulttuurisina välittäjinä uudessa mediaympäristössä. *WiderScreen* 21(1). <http://widerscreen.fi/numerot/2020-1/kritiikki-journalismin-ja-digitalisaation-puristuksessa-journalistit-kulttuurisina-valittajina-uudessa-mediaymparistossa/>

- Sevänen, Erkki 2018. Modernin taideautonomian synty ja sen kohtalo nykykapitalismissa. Teoksessa *Kirjallisuus nykykapitalismissa: Suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin näkökulma*. Toim. Jussi Ojajärvi, Erkki Sevänen & Liisa Steinby. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 99–143.
- Suomen Kustannusyhdistys 2022. Vuositilasto 2021. <https://tilastointi.kustantajat.fi/vuositolasto/2021> (25.8.2022).
- Virtanen, Mikko T., Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi (toim.) 2020. *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus.